

Türkiye'de İhracatın Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1960-2020 Yılları Arası İnceleme The Impact of Exports on Growth in Turkey: A Review Between 1960-2020

Öğr. Gör. Fırat ARSLAN¹ Öğr. Gör. Alaattin ETİZ²

Araştırma Makalesi/Research Article

Gönderi Tarihi/Received
12/12/2023

Kabul Tarihi/Accepted
25/12/2023

Online Yayın Tarihi/Published
30/12/2023

Atıf/Cited in: Arslan, F. & ETİZ, A. (2023), Türkiye'de İhracatın büyüme üzerindeki etkisi: 1960-2020 yılları arası inceleme, *Sosyal Bilimler Akademik Gelişim Dergisi (SOBAG)*, 1(1), 30-42.

ÖZET

Çalışma Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma da, 1960-2020 dönemine ait verileri kullanarak yapılmıştır. İncelemede, teorik çerçeve, literatür ve GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ve ihracatın GSYH içindeki oranı gibi değişkenler ele alınan uygulama bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın uygulama bölümünde ilk olarak, birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin durağanlık seviyesi belirlenmiş ve serilerin birinci farklarının durağan olduğu tespit edilmiştir. Ardından, ARDL sınır testi ile uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiş ve değişkenler arasında uzun vadeli ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Daha sonra, VAR modeli kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan Granger Nedensellik testi sonuçları, ihracatın GSYH'yi etkilediği ve aynı zamanda GSYH'nin ihracat etkilediği ve çift yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Son olarak, parametre tahmin sonuçları En Küçük Kareler (OLS), Tam Modifiye Edilmiş OLS (FMOLS) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyonlar (CCR) yöntemleriyle elde edilmiştir. Bu tahminler, ihracatın GSYH üzerine doğru istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, Türkiye ekonomisi özelinde, ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğine işaret etmektedir. Yapılan analizler, literatürde öne sürülen hipotezlerle uyumlu sonuçlar vermiş ve ihracatın Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Bu çalışma da, Türkiye'nin ekonomik politikalarının belirlenmesinde ve ulusal büyüme stratejilerinin oluşturulmasında faydalı bir perspektif sunulması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Ekonomik Büyüme, Nedensellik Testi, Birim Kök Testi, Eş Bütünleşme Testi

ABSTRACT

This study aimed to determine the effects of exports on economic growth in the Turkish economy. Conducted by examining the relationship between exports and economic growth, this study utilized data from the period between 1960 and 2020. The study comprises theoretical framework, literature review, and practical sections that encompass variables such as Gross Domestic Product (GDP) and the ratio of exports to GDP. In the practical section of the study, firstly, the stationary level of variables was determined using unit root tests, confirming that the first differences of the series were stationary. Subsequently, the presence of long-term cointegration relationship was tested using the ARDL bounds test, determining the existence of a long-term relationship among the variables. Then, the causality relationship between the variables was examined using the VAR model. The results of the Granger Causality test indicated a bidirectional causality relationship where exports affect GDP, and simultaneously GDP influences exports. Finally, parameter estimation results were obtained using the Ordinary Least Squares (OLS), Fully Modified OLS (FMOLS), and Canonical Cointegrating Regressions (CCR) methods. These estimations revealed that exports have a statistically significant and positive impact on GDP. These findings suggest that exports positively affect economic growth in the context of the Turkish economy. The analyses conducted in this study are consistent with hypotheses proposed in the literature, demonstrating that exports are a significant factor in Turkey's economic growth. It is envisaged that this study provides a useful perspective for determining Turkey's economic policies and formulating national growth strategies.

Key Words: Export, Economic Growth, Causality Test, Unit Root Test, Cointegration Test

¹ Siirt Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü, Siirt/Türkiye, frat.arslan@siirt.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5779-2171.

² Siirt Üniversitesi, Kariyer Araştırma ve Planlama Merkezi, Siirt/Türkiye, alaattin.etiz@siirt.edu.tr, Orcid No: 0009-0005-7595-6992.

1. GİRİŞ

Küresel ekonomilerdeki sürekli değişim ve Türkiye'nin ekonomik performansını iyileştirmeye yönelik yeni stratejiler geliştirme ihtiyacı, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almak için önemli bir odak noktası olmuştur. Bu çalışma, Türkiye'nin ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemekle kalmayıp aynı zamanda öne çıkan farklı yöntemleri ve bu alandaki özgün katkıları vurgulamayı amaçlamaktadır.

Çalışmamızın odak noktalarından biri, Türkiye'nin son yıllarda içine girdiği değişen küresel ticaret dinamikleri ve ekonomik politikalarındaki değişimleri göz önünde bulundurarak ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemektir. Özellikle, son dönemdeki ticaret politikalarındaki değişimler, serbest ticaret anlaşmaları, ithalat-ihracat dengesi ve cari açık gibi konular, Türkiye'nin ihracatın büyüme üzerindeki etkisini anlamak ve değerlendirmek için kritik önem taşımaktadır.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan, sadece genel bir ilişkiyi göstermek yerine, özellikle Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyerek ihracatın ekonomik büyümeye nasıl katkı sağladığını anlamaya odaklanmamızdır. Ayrıca, kullanılan metodoloji ve analiz yöntemlerindeki özgünlük, bu çalışmanın öne çıkan bir yanıdır. Özellikle, veri analizi ve modele dâhil edilen değişkenlerdeki farklı yaklaşımlar, bu çalışmanın diğerlerinden ayrışmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amaçlarından biri de sadece genel geçerli bir ilişkiyi ortaya koymak değil, aynı zamanda Türkiye'nin son dönemdeki ekonomik değişimlerine özgü bir bakış açısı sunarak, politika yapıcılarına ve akademisyenlere yeni perspektifler sunmaktır. Bu bağlamda, çalışmanın odaklandığı farklılaşan yöntemler ve yaklaşımlar, Türkiye'nin ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik literatürde uzun bir süre boyunca tartışılmış ve araştırılmış bir konu olmuştur. Endüstriyel üretim ve ticaretin gelişimiyle birlikte, bir ülkenin dış ticaret hacminin artması ve ihracatının genişlemesi, ekonomik büyümeyle doğrudan ilişkilendirilmiştir (Crespo-Cuaresma, et al., 2014). Bu çerçevede, Heckscher-Ohlin modeli ve yeni ekonomik büyüme teorileri gibi klasik ekonomik modeller, dış ticaretin ve ihracatın, bir ülkenin rekabet avantajlarını artırarak ve üretkenliği yükselterek ekonomik büyümeyi tetikleyebileceğini savunmaktadır.

Klasik iktisatçılar, dış ticaretin ve dolayısıyla ihracatın ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik ettiğini savunurlar. Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik iktisatçılar, ülkelerin kendi avantajlarına göre uzmanlaşması ve daha verimli olduğu alanlarda üretim yapması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu, uluslararası ticarete uzmanlaşmayı ve ihracatı teşvik eder. Bu perspektife göre, ihracat, ülkelerin rekabet avantajlarına dayalı olarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyebilir. İhracatın büyüme ilişkisi iki önemli kuramı, bağımlılık ve endüstriyel yapılaşma kuramlarıdır. Bağımlılık kuramı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı engelleyebileceğini savunur. Bu görüşe göre, gelişmekte olan ülkeler genellikle gelişmiş ülkelerle bağımlı ilişkiler içindedir ve genellikle düşük katma değerli ürünler üretilip ihraç etmektedirler. Bu durumda, dış ticaret genellikle bu ülkelerin kaynaklarının sömürülmesine veya dışa bağımlı hale gelmesine yol açabilir. Endüstriyel yapılaşma kuramı ise, ihracatın ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyebileceğini ancak yalnız başına yeterli olmadığını savunur. Bu perspektife göre, ülkeler kendi endüstriyel yapılarını güçlendirmeli ve dış ticaret politikalarını ulusal sanayilerini geliştirmeye odaklanacak şekilde düzenlemelidir. İhracat, ekonomik büyüme için önemli bir faktör olabilir, ancak yerel sanayileşme ve teknolojik gelişme gibi iç dinamikler de kritik öneme sahiptir.

Bu iktisadi doktrinler, ihracatın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisini farklı açılardan ele alır. Her biri, dış ticaretin rolünü ve etkilerini çeşitli perspektiflerden değerlendirir ve bu

tartışma, farklı politika önerileriyle sonuçlanabilir. Bu çerçevede, her bir iktisadi doktrinin getirdiği bakış açıları, ihracat ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamada bize yol gösterebilir. Bu teorik çerçeve, çalışmanın temelini oluşturan temel ekonomik teorik modelleri ve ilişkileri özetlemektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu teorik çerçeve doğrultusunda Türkiye'nin ihracat-büyüme ilişkisi incelenecek ve elde edilen bulgular bu teorik perspektif içinde değerlendirilecektir.

2. LİTERATÜR

İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar genellikle iki temel hipotez etrafında şekillenmektedir. Bunlardan biri, ihracata dayalı büyüme hipotezi olup, bu hipoteze göre, bir ülkenin daha fazla ihracat yapması, ekonomik büyümeyi teşvik eder. Diğer bir hipotez ise ithalata dayalı büyüme hipotezidir; bu hipoteze göre ise, ithalatın artmasıyla ekonomik büyüme desteklenir. Bu iki hipotez arasındaki dinamik ve kapsamlı ilişki, ekonomik literatürde tartışılırken bununla birlikte farklı çalışmalarda yapılmaktadır.

Çalışmamızda Türkiye'nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelenmekte ve çeşitli zaman dilimlerinde farklı sonuçlar ortaya koymaktadır: yapılan bu çalışmaları üç farklı grup şeklinde ayırabiliriz. Birincisi ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisini olduğunu gösteren çalışmalar yer alırken, ikinci grup araştırmalar ihracatın ekonomiyi negatif yönde etkilediğini son olarak üçüncü grup ise ithalatın ihracatı artırarak ekonomik büyümeyi sağladığını ortaya koymaktadırlar.

Bu çalışmalardan birinci grupta yer alan ve ihracatın ekonomik büyümeyi sağladığını ortaya koyan çalışmalardan: Türkiye'de 1987–2007 dönemi üzerine yapılan ve aylık verilerin incelendiği bu çalışmada ihracat artışı ile büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen Bilal ve Şahbaz (2009), ihracata dair büyüme hipotezini test etmeyi hedeflemiştir. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'de ihracata dayalı büyümenin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korkmaz (2014) adlı çalışmada, Türkiye ekonomisinin 1998:01–2013:03 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik verilerden yararlanarak ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki bağı incelemiştir. Bu çalışmada Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, bahsedilen dönemde Türkiye'de ihracattan ekonomik büyüme doğrultusunda tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgu, ihracatın Türkiye ekonomisi için ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Küçükaksoy, Çiftçi ve Özbek (2015) tarafından gerçekleştirilen bu araştırma, Türkiye ekonomisi için 2003:1Q ile 2015:Q1 dönemine ilişkin çeyreklik verileri kullanarak ihracata dayalı büyüme hipotezini test etmiştir. Araştırmanın sonuçları, FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerine göre elde edilen analizlerle uyumlu olarak, uzun vadede reel ihracattaki %1'lik artışın reel GSYH'yi sırasıyla %1.5195, %1.5552, %1.3171 oranında artırdığını göstermektedir. Bu bulgular, üç farklı yöntem kullanılarak yapılan analizlerin, Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklediğini ortaya koymaktadır. Şimdi ve Şeker (2018) yaptığı bu çalışmanın amacı, ihracat ile büyüme arasındaki ilişki incelenmektir. Bu amaçla Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkeler seçilmiştir. Türkiye'nin 1998 ile 2016 yılları arasında en fazla ihracat yaptığı 10 ülkenin ekonomik büyümeyle ihracat ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda; Türkiye'nin ihracatının ulusal ve uluslararası krizlerden etkilendiğini göstermiş, ihracat ile iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. Konak (2020) tarafından gerçekleştirilen yapılan başka bir çalışmada ise, Türkiye'de 1991–2018 dönemi boyunca ihracat hacmi ile istihdam oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Analizler sonucunda, incelenen dönemde ihracattaki %1'lik artışın sağlanması durumunda ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,48 oranında artırdığı belirlenmiştir. Bununla birlikte değişkenler arasındaki nedensellik bağı üzerine yapılan analizlerde, kısa dönemde içerisinde sadece büyümeden ihracatta doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu; fakat uzun dönemde içinde ise ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir bağ olduğu neticesine ulaşılmıştır. Bu bulgular, Türkiye'de yapılan ihracatın ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde son derece önemli bir etkiye sebep olduğunu göstermektedir. Güven (2021) ise, Türkiye ekonomisinde ihracat ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometri yöntemlerle incelemiştir.

1980-2020 dönemini ele alan bu araştırmada, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği üzerine odaklanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, 1980-2020 döneminde Türkiye'de ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve dolayısıyla Türkiye'de ihracata dayalı büyüme varsayımının geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, ihracatın Türkiye'de iktisadi büyüme üzerinde belirleyici önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmalar ihracatın ekonomik büyümeyi sağladığını ortaya koyan çalışmalardır.

İhracatın ekonomik büyüme negatif yönde etkilediğini ortaya koyan çalışmalar ise; Aktaş (2009) tarafından yapılan ve 1996-2006 dönemine odaklanarak Türkiye'deki ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ilginç sonuçlara ulaşmıştır. Araştırma, beklenenin aksine, büyümeye ihracatın ve ithalatın doğrudan bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Bunun yerine, bulgular, ihracatın ekonomik büyümeyi etkilemek yerine daha çok ithalatı yönlendirdiğini işaret etmektedir. Yani, araştırma, ülke ekonomisi için ihracatın önemini vurgularken, büyümeye etkisi olmadığına dair ortaya çıkan bulgularıyla dikkat çekmektedir. Aktaş ve Öztürk (2016), Türkiye'de 2001Q3-2014Q3 döneminde ekonomik büyümede ihracat mı yoksa ithalata mı daha etkili olduğu bir çalışma yapılmıştır. Türkiye Merkez Bankasının bağımsız olmasından yana yapılan araştırma, ekonomik büyümenin bu dönemde ihracata dayalı büyüme teorisi yerine ithalata dayalı büyüme teorisiyle daha uyumlu olduğunu göstermiştir. Türkiye ekonomisinin bu dönemde, yapısal değişimlerin hedeflediği ihracata dayalı büyüme stratejisinin başarısız olduğu ve yerine ithalata dayalı bir büyüme gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Yılmaz ve Albayrak (2023) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise, Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, ihracatın kısa ve uzun süreç içerisinde ekonomik büyüme üzerinde önemli derecede olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ihracattaki artışın ekonomik büyüme açısından olumsuz sonuçları olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ise, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, Türkiye'de ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu ve ithalatın büyümeyi olumlu yönde desteklediğini göstermektedir. Bu çalışmalarda ekonomik büyüme için ihracatın yeterli olmadığı orya konmuştur.

Ulusal anlamda yapılan çalışmalardan üçüncü grup ise özellikle ithalatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ihracatın yetersiz ve ya ithalatın bir fonksiyonu olabileceğini belirtilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalardan, Taştan (2010), bu çalışmada, Türkiye'de 1985.01-2009.05 döneminde ithalat, ihracat ve sanayi üretimi arasındaki nedensellik yönü incelenmiştir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda; Türkiye için ihracata-dayalı büyüme hipotezini desteklemede yetersiz olduğu ortaya çıkarken, ithalata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Çamurdan (2013), tarafından yapılan bu çalışmada İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki irdelenmiştir. Araştırma sonuçları, belirli bir dönemde Türkiye'de, ihracatın ithalatı tetiklediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, büyümenin sağlanması için ihracatın önemini vurgularken, aynı zamanda ihracatın artması için ithalatın gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, büyüme sürecinin ithalatla doğrudan ilişkili olduğu ve dolayısıyla büyümenin ithalat fonksiyonu olduğunu tespit etmiştir. Dereli (2018) Türkiye'deki iktisadi büyüme ile dış ticaret arasındaki bağı incelemiştir. Çalışmada, 1969-2016 yılları arasındaki ithalat, ihracat ve gayri safi yurt içi hasıla verileri yıllık bazda kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre, ihracattan ithalat doğrultusunda tek yönlü bir bağ saptanmıştır; yani ihracatın ithalatı etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak, ihracat ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu araştırma, Türkiye'de büyümenin daha çok ithalata dayalı olduğunu göstermektedir.

Uluslararası çalışmalara bakıldığında genel olarak ihracatın büyümesinde olumlu etkileri olduğu gösteren birçok çalışma olmasına rağmen bu durumun aksini de ortaya koyan çalışmalarda da literatürde yer almaktadır. İhracatın ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalardan: Lee ve Huang (2002) Beş ülke (Taiwan, Korea, Japan, the Philippines ve Hong Kong) için ihracat büyümesi ile çıktı büyümesi arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda; Hong Kong dışında kalan dört ülke için belirli belirlenmiş rejimler altında ihracatın büyümeye yönelik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Dünyanın en büyük üç ihracatçı ülkesi olan Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'da ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan. Dritsakis (2007), Bu çalışmasının sonuçlarına göre, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ihracatın ekonomik kalkınma sürecine nedensel bir etkisinin olduğu belirlenirken; Japonya'da incelenen değişkenler arasında nedensel bir ilişki tespit edilememiştir. Ürdün'de yapılan bu çalışmada temel amacı ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Assaf ve Abdulrazag (2015), İhracata dayalı büyüme varsayımının test edildiği bu çalışmada; ampirik bulgular, Ürdün'deki İhracatın büyümeyi hem kısa hem de uzun vadede olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Guntukula (2018) adlı araştırma, Hindistan'da Nisan 2005 ile Mart 2017 arasındaki 12 yıllık dönemi kapsayan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflemiştir. Yapılan analizler sonucunda, ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma, hem ihracatın ekonomik büyümeyi etkilediğini hem de ekonomik büyümenin ihracatı etkilediğini göstermiştir. Yani, bu durumda hem ihracatın hem de ekonomik büyümenin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği bir ilişki bulunmaktadır. Nambia üzerine yapılan bu çalışma, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan Mosikari ve Eita (2020), bu çalışmayı 2009-2018 yılları arasında üç aylık veriler kullanılarak incelemektedir. Çalışmanın sonucunda, ihracattaki düşüşün ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ve ihracattaki artışın ise büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Omoke ve Charles (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Nijerya'da 1984-2017 dönemini kapsayacak şekilde yapılmış olup, ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ihracat ticaretinin Nijerya'daki iktisadi büyümeye olumlu ve belirgin bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, Nijerya'da gerçekleşen dış ticaretin, ülkenin ekonomik büyümesine olumlu bir katkı sağladığını göstermektedir.

Demirel ve İşcan (2021) tarafından yürütülen çalışma, Güney Kore ve Türkiye'de 1987-2018 dönemi arasındaki yıllık veri setleri kullanarak ihracat, ithalat, ekonomik büyüme ve sermaye değişkenleri arasındaki dinamik ilişkileri araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, her iki ülkede de uzun süreç içerisinde iktisadi büyüme ve ihracat arasında olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir bağ olduğu belirlenmiştir. Türkiye'de yapılan ihracattaki %1'lik artışın GSYH'yi %0.10, Güney Kore yapılan ihracattaki %1'lik artışın GSYH'yi %0.28 oranında artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, her çalışılan her iki ülkede de ihracatın ekonomik büyümeye katkı sağladığını ve bu ilişkinin Güney Kore'de Türkiye'ye göre daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar genel olarak ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu vurgulamaktadır.

Uluslararası literatürde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olmadığını ve bazen olumsuz etkileri olabileceğine yönelik çalışmalarda da bulunmaktadır. Bunlar; Awokuse (2008), tarafından yapılan bu çalışma, Arjantin, Kolombiya ve Peru'da ekonomik büyümenin ithalata mı yoksa ihracata mı bağlı olduğu araştırılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda İhracata dayalı büyüme için bazı kanıtlar olmasına rağmen, ithalata dayalı büyüme hipotezine yönelik destek daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır. Wan, Kazmi Ve Wong (2022) tarafından yapılan çalışma son derece ilgi çekici sonuçlara ulaşmıştır. 1996-2019 arasındaki 24 yıllık dönemi kapsayan 130 gelişmekte olan ülkenin verilerini kullanarak imalat sektörünün sürdürülebilir büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma, imalat sektörünün genel olarak ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu ancak ihracatın ve ihracata dayalı politikaların sanayileşme sürecini engellediğini ve dolayısıyla büyümeye zarar verebileceği tespit edilmiştir. Bu çalışma, ihracata dayalı büyüme politikalarının tüm ülkelerde aynı şekilde etkili olmadığını ve düşük gelirli ülkelerde sanayisizleşmeye yol açarak büyümeye zarar verebileceğini öne sürmektedir.

Yapılan literatür çalışmaları, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemekte ve bu ilişkinin doğasını anlamaya çalışmaktadır. Çalışmalar genellikle Türkiye'deki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine odaklanmakta olup, farklı dönemlerde, değişik veri setleriyle ve çeşitli ekonometri yöntemlerle bu ilişkiyi analiz etmektedir. Araştırmaların sonuçları çeşitli bulgular sunmaktadır:

- Bazı çalışmalar Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklerken, diğerleri bu hipotezi geçerli bulmamaktadır. Bu durum, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve değişkenliğini vurgulamaktadır.
- İthalatın da ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu ve ihracatla ithalat arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar bulunmaktadır.
- Bazı araştırmalar ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini gösterirken, diğerleri ise ihracatın ekonomik büyümeye negatif bir etkisi olduğunu öne sürmektedir.
- İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısa ve uzun vadede farklılık gösterebilmekte ve bu ilişkinin çift yönlü veya tek yönlü olduğu sonucu çeşitli çalışmalarda farklılık göstermektedir.
- Ayrıca, farklı ülkelerde yapılan benzer çalışmalar, ihracatın ekonomik büyümeye olan etkisinin ülke koşullarına ve politikalara bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Genel olarak, bu çalışmaların çoğunluğu ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve bu ilişkinin net bir şekilde belirlenmesinin zorluğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ve bu ilişkinin çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebileceğini öne sürmektedir.

3. İHRACAT - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik gereç, yöntem ve ampirik bulgulara yer verilmiştir.

3.1.Gereç ve Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Türü: Bu araştırmanın amacı ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir.

Araştırmanın Evren ve Örnekleme: Bu kapsamda inceleme dönemi olarak 1960-2020 dönemine ait zaman serisi verileri kullanılmış ve örneklem olarak Türkiye seçilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi: Kullanılan tüm değişkenlere ait veriler Dünya Bankası (World Bank) online veri tabanından alınmıştır. Ampirik modelin analizinde Eviews 9.0 paket programları kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları: Araştırmanın inceleme dönemi veri kısıtı nedeniyle 1960–2020 yıllarını kapsamakta ve bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

3.2.Bulgular

Çalışmanın bu kısmında kullanılan yöntemlere dair kısa bilgiler verildikten sonra elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiştir.

3.2.1.Model, Veri ve Değişkenler

İhracatın büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan modelin fonksiyonel ifadesi aşağıda gösterilmektedir:

$$GDP = f(X, M)$$

$$\text{Model: } GDP_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \beta_2 M_t + \varepsilon_t$$

Değişkenlerden sadece GDP'nin doğal logaritması alınarak analize tabi tutulmuştur. Tablo 1'de çalışmada kurulan modele açıklayıcı bilgiler aşağıdaki gibi yer almaktadır.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
GDP	GSYH (Sabit fiyatlarla)	1960–2020	World Bank
X	İhracat (GDP içindeki payı)	1960–2020	World Bank
M	İthalat (GDP içindeki payı)	1960–2020	World Bank

3.2.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Analizlerin tutarlı ve güvenilir olabilmesi için değişkenler arasındaki duruluk seviyelerinin birim kök testleri ile değerlendirilmesi önemlidir. Bu testler, değişkenlerin zaman serilerindeki davranışlarının incelenmesinde kullanılır. Eğer bir değişkenin serisi düzeyinde durağansa, yani birim kök içermiyorsa, bu durum $I(0)$ olarak adlandırılır. Eğer birinci farkları alındığında serinin durağan olduğu tespit edilirse, bu durum $I(1)$ olarak ifade edilir. İkinci farkları alındığında ise serinin $I(2)$ olduğu kabul edilir. Araştırmalarda, değişkenlerin birim kök analizleri genellikle ADF birim kök testi kullanılarak yapılır. Bu testler, değişkenlerin serilerinin özelliklerini belirleyerek, literatürde kabul edilen hipotez tanımlamalarına yardımcı olur (Çelik vd. 2020: 94).

$H_0: \alpha \geq 0$; birim kök içermektedir, yani seriler durağan değildir.

$H_1: \alpha < 0$; birim kök içermemektedir, yani seriler durağandır.

Aşağıda bulunan ADF birim kök test sonuçlarının yer aldığı Tablo 2’de üç değişkende düzey değerinde birim kök taşıırken, serilerin birinci farkı alındığında her iki modelde ve tüm anlam düzeylerinde durağan hale geldiği görülmekte yani sıfır hipotezi reddedilirken alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

		<i>Değişkenler</i>	ADF			<i>Değişkenler</i>	ADF
<i>Düzyey</i>	<i>Sabit</i>	GDP	-0.688 (0.84)	<i>Birinci Farklar</i>	GDP	-7.521 (0.00)***	
		X	-0.955 (0.76)			X	-7.235 (0.00)***
		M	-1.038 (0.73)			M	-7.263 (0.00)***
	<i>Sabit + Trend</i>	GDP	-2.870 (0.17)		GDP	-7.510 (0.00)***	
		X	-3.261 (0.08)*		X	-7.197 (0.00)***	
		M	-4.013 (0.01)**		M	-7.213 (0.00)***	

Not: *** , ** ve * değerleri sırasıyla %1. %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içinde yer alan değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

3.2.3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Otomatik Regresif Dağıtılmış Gecikme) sınır testi, ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasında uzun vadeli eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını ortaya koymak için kullanılmaktadır.

ARDL testinin çekici kılan özelliklerinden biri, değişkenlerin I(0) veya I(1) olmasına bakılmaksızın kullanılabilmesidir, bu da diğer eşbütünleşme testlerinden farklılık gösterir (Pesaran vd., 2001: 290). ARDL sınır testinin ikinci çekici özelliği, Engle-Granger testine kıyasla Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) yönünden daha anlamlı sonuçlar sağlamasıdır (Narayan & Narayan, 2005: 429). Bu yöntemin üçüncü avantajı, küçük gözlem ve örneklem sayılarıyla yapılan çalışmalarda bile anlamlı sonuçlar sunabilmesidir. Dördüncü olarak, ARDL sınır testi sadece değişkenler arasında uzun vadeli ilişkinin varlığını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda değişkenlerin kısa ve uzun vadeli etkilerini yüzde olarak ifade ederek birbirleri üzerindeki etkilerini gösterir (Narayan & Smyth, 2006: 337).

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, zaman serileri arasındaki eşbütünleşik ilişkiyi belirlemek için ARDL sınır testi tercih edilmektedir. Tablo 3'te ARDL sınır testinin sonuçları aşağıdaki formatta sunulmuştur.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonuçları

		<i>F İstatistiği</i>
		22.20698
Kritik Değer	I(0)	I(1)
10%	2.63	3.35
5%	3.10	3.87
2.5%	3.55	4.38
1%	4.13	5.00

Pesaran vd. (2001) geliştirdiği F istatistiği, uygulandığında %5 anlamlılık düzeyinde asimptotik olarak belirli bir kritik değeri aştığında, değişkenler arasında eş bütünleşik ilişkinin var olduğu kabul edilir. Tablo 3'te yer alan eş bütünleşme testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen F istatistiğinin 22.20698 olduğu tespit edildi. Bu değer, kritik üst değer olan 5.00'i aşarak, seriler arasında uzun vadeli eş bütünleşik bir ilişki bulunduğu sonucuna varmamızı sağladı.

3.2.4. Nedensellik Testi Sonuçları

VAR modelinde, değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi durağanlaştırılmış seriler kullanarak gösteren optimal gecikme uzunluğu değeri 4 olarak belirlenmiştir. Bu durum, VAR (4) modelinde otokorelasyon sorununun olmadığı ve değişen varyansın da bulunmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, VAR (4) modeli için otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: VAR (4) Modeli İçin Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testleri

Otokorelasyon			Değişen Varyans	
Gecikme Uzunluğu	LM-stat	p-değeri	Ki-kare	p-değeri
1	6.846703	0.6531	140.8950	0.5576
2	12.02776	0.2117		
3	7.814331	0.5530		
4	4.860186	0.8463		

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi için Granger Nedensellik testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik	Ki-Kare	Df	Olasılık
$X \nrightarrow GDP$	8.1294	4	(0.08)*
$GDP \nrightarrow X$	27.959	4	(0.00)***
$M \nrightarrow GDP$	6.4240	4	(0.09)*
$GDP \nrightarrow M$	12.970	4	(0.00)***
$M \nrightarrow X$	27.569	4	(0.00)***
$X \nrightarrow M$	11.257	4	(0.02)**

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir.

Yapılan test sonucunda tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmektedir. Hem ihracattan hem de ithalattan GDP'ye yönelik nedenselliğin varlığı, araştırmaya konu olan dönem için ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin geçerli olduğu sonucuna işaret etmektedir.

3.2.5. Parametre Tahmin Sonuçları

Uzun dönemde ilişkili olan ve birbirlerini etkileyen değişkenlerin uzun dönem katsayılarını belirlemek için parametre tahmincileri kullanılır. Araştırmada yer alan modeldeki parametrelerin katsayılarını tahmin etmek için farklı yöntemler tercih edilmiştir. Bu yöntemler arasında En Küçük Kareler (OLS) yöntemi, Tam Modifiye Edilmiş OLS (FMOLS) yöntemi ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyonlar (CCR) yöntemi bulunmaktadır. Bu tahminciler, parametrelerin katsayılarını farklı hesaplama yöntemleriyle belirleyerek analizde kullanılmıştır.

Tablo 6: Parametre Tahmin Sonuçları

Değişkenler	OLS		FMOLS		CCR	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
X	0.081	0.00***	0.085	0.00***	0.085	0.00***
M	0.085	0.00***	0.090	0.00***	0.090	0.00***
Sabit Terim	24.882	0.00***	24.788	0.00***	24.774	0.00***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı oldukları seviyeleri göstermektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar değerlendirildiğinde, OLS, FMOLS ve CCR tahminlerinde sabit terim ve bağımsız değişkenler olan ihracat ve ithalat değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkmaktadır. Parametre tahmin yöntemleri yorumlanacak olursa;

OLS yöntemine göre "X" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.081 artırmakta iken "M" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.085 artırmaktadır. FMOLS yöntemine göre "X" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.085 artırmakta iken "M" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.090 artırmaktadır. CCR yöntemine göre "X" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.085 artırmakta iken "M" değişkenindeki bir birimlik artış GDP'yi %0.090 artırmaktadır. Yani elde edilen bu bulgular ampirik literatür ile uyumlu olarak Türkiye ekonomisi özelinde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğuna işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alınmış ve bu ilişkiyi analiz etmek için çeşitli metodolojiler kullanılmıştır. Araştırmanın amacı, Türkiye'nin 1960-2020 dönemine ait zaman serisi verilerini kullanarak ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak incelenmiştir. İlk olarak, değişkenlerin birim kök testleri yapılmış ve sonuçlar, değişkenlerin birinci farklarının durağan olduğunu göstermiştir. Ardından, ARDL sınır testi kullanılarak uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar, seriler arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Daha sonra, nedensellik testleri yapılmış ve tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. İhracatın GSYH üzerindeki etkisi incelenmiş ve bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu belirlenmiştir. Son olarak, parametre tahmin sonuçlarına göre, ihracatın GSYH üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular, Türkiye ekonomisi için ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu desteklemektedir.

Tüm bu analizler ve bulgular, çalışmanın temel sonucunu destekler niteliktedir. Türkiye ekonomisi özelinde, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğuna dair elde edilen bulgular, literatürle uyumlu bir şekilde örtüşmektedir. Bu çalışmanın bulguları, politika yapıcıları ve ekonomi uzmanlarını, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmaya teşvik etmektedir. Türkiye gibi ihracata dayalı bir ekonomide, ihracatın desteklenmesi, ticaret politikalarının geliştirilmesi ve dış pazarlara erişimin artırılması, ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, çalışmanın metodolojisi ve bulguları, benzer analizlerin diğer ülkelerde veya farklı sektörlerde gerçekleştirilmesine de öncülük edebilir. Bu tür çalışmalar, farklı ekonomik yapılar ve koşullar altında ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir rehber olabilir.

İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi doğrulayan bulgular, Türkiye'nin dış pazarlara olan erişimini ve uluslararası ticaretteki rekabet gücünü artırmanın önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, bununla birlikte, bu çalışma yeni perspektifler de sunmaktadır. Özellikle,

Türkiye'nin sadece hacim bazında değil, aynı zamanda ihracatın bileşimi ve niteliği üzerinde de odaklanması gerektiği belirlenmiştir. Bu durumda Türkiye'nin ihracat portföyünü çeşitlendirmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesini teşvik etmesidir. Bu, sadece ihracatın hacmini artırmakla kalmayıp aynı zamanda ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlayabilecek daha rekabetçi bir ekonomi yaratmaya yönelik stratejik bir adım olacaktır.

Ayrıca, sadece ekonomik büyüme üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik ve çevresel etkileri de göz önünde bulunduran yeni bir bakış açısı da önerilmektedir. Türkiye'nin ihracat stratejilerini oluştururken, çevresel etkileri azaltacak ve sürdürülebilirliği sağlayacak yöntemlerin benimsenmesi, uzun vadede ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel sürdürülebilirliği de güvence altına alacaktır.

Bu çalışmanın önerdiği diğer bir perspektif de, ihracatın ekonomik büyümeyle olan ilişkisinin sektörel düzeyde incelenmesi gerekliliğidir. Farklı sektörlerin ihracat performansının ekonomik büyümeye etkisi, politika yapıcılarının sektörel stratejiler geliştirmesine yardımcı olabilir ve böylece Türkiye'nin rekabet avantajını artırabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma sadece Türkiye'nin ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar ve politika geliştirmeleri için yeni alanlar ve bakış açıları sunmaktadır. Bu öneriler, Türkiye'nin ihracat temelli büyüme stratejilerini güçlendirmek ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma yol haritası çizmek için dikkate alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İ. & Öztürk, M. (2016). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42(9), 1329-1337.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2) 35-47.
- Assaf, G. A. & Abdulrazag, A. B. (2015). The validity of export-led growth hypothesis for Jordan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 199-211.
- Awokuse, T. O. (2008). Trade openness and economic growth: Is growth Export-led or import-led? *Applied Economics*, 40(2), 161-173.
- Bilgin, C. & Şahbaz, A. (2009). Türkiye’de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.
- Çamurdan, B. (2013). Türkiye’de 1999-2013 dönemi için ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Journal of New World Sciences Academy*, 8(4), 183-195.
- Çelik, S., Künc, S. & Acar, S. (2020). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin: Türkiye üzerine ampirik bir inceleme. *Güncel Makroekonomik Sorunlar, Analizi* Editör; Şebnem Taş, Gazi Kitap Evi, Ankara.
- Demirel, T. & İşcan, İ. H. (2021). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Güney Kore ve Türkiye örneğiyle bir eşbütünleşme analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 1-27.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi (1969-2016). *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 279-289.
- Dickey, D. & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Dritsakis, N. (2007). Exports and economic growth: an empirical investigation of EU, USA and Japan using causality tests. *Economics and Social Sciences*.
- Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics, *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Guntukula, R. (2018). Exports, import and economic growth in India: Evidence from cointegration and causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, XXV(2(615)), 221-230.
- Güven, E. T. (2021). İhracata dayalı büyüme modeli: Türkiye örneği (1980-2020). *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 63-70.
- Konak, A. (2020). Türkiye’de ihracat ve istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ARDL sınır testi ve VECM nedensellik testi yaklaşımı. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(1), 56-74.
- Korkmaz, S. (2014). Türkiye ekonomisinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 5(4), 119-128.
- Küçükaksoy, İ., Çiftçi, İ. & Özbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lee, C.-H. & Huang, B.-N. (2002, December). The Relationship between exports and economic growth in east asian countries: A multivariate threshold autoregressive approach. *Journal of Development*, 27(2).
- Mosikari, T. J. & Eita, J. H. (2020). Modelling asymmetric relationship between exports and growth in a developing economy: Evidence from namibia. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 23(1).

- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Narayan, P. K. & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji-U.S. migration 1972-2001, *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Omoke, P. & Charles, S. O. (2021). Trade openness and economic growth nexus: Exploring the role of institutional quality in Nigeria. *Cogent Economics & Finance*, 9(1).
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationships. *Journal of Applied Econometrics, Special Issue*, 16(3), 289-326.
- Şimdi, H. & Şeker, A. (2018). Büyük ihracat pazarları ekonomik büyümeyi etkiliyor mu? Türkiye örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18).
- Taştan, H. (2010). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 2(1), 87-98.
- Wan, X., Kazmi, S. A., & Wong, C. Y. (2022). Manufacturing, exports, and sustainable growth: evidence from developing countries. *Sustainability*, 14(3).
- Yılmaz, Ö. & Albayrak, M. (2023). Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (38), 89-108.